

ЛІТАРАТУРНЫЯ СУВЯЗІ ПІСЬМЕННІКАЎ ВІЦЕБШЧЫНЫ І ЛАТГАЛІІ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХІХ СТАГОДДЗЯ

Латгалія – адзін з этнаграфічных рэгіёнаў Латвіі, яе ўсходняя частка. Латгальская княства з XII стагоддзя знаходзілася ў залежнасці ад Полацкага княства, з XIII стагоддзя латгалы трапілі пад уладу крыжаносцаў. У выніку Лівонскай вайны тэрыторыя Латгаліі ў 1561 годзе адышла да Рэчы Паспалітай. У складзе новай дзяржавы край называлі «Інфлянты». Гэтае найменне пайшло ад спрашчэння нямецкага слова «Liwland» (у даслоўным перакладзе «зямля ліваў»). Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай паміж Расіяй, Прусіяй і Аўстра-Венгрыяй у 1772 годзе Латгалія стала часткай Расійскай імперыі, а з 1797 годзе ўвайшла ў Віцебскую губерню. Інфлянцкімі ў Віцебскай губерні лічыліся Дынабургскі (зараз Даўгаўпілс), Люцынскі (зараз Лудза), Рэжыцкі (зараз Рэзекне) і Дзісенскі (зараз Дзісна – невялікі горад на тэрыторыі Міёрскага раёна Віцебскай вобласці) паветы.

Латгалія, або Інфлянты, як яе называлі тагачасныя палякі і беларусы, была шматнацыянальным і поліканфесійным краем, аднак у XIX стагоддзі там дамінавала хрысціянства ў яго каталіцкім варыянце, а не ў лютэранскім, як на астатняй частцы Латвіі. Паколькі Латгалія доўгі час знаходзілася ў складзе Рэчы Паспалітай, то для насельніцтва мовай зносін і мовай асветы ў першай палове XIX стагоддзя заставалася польская мова. Падобная ж з’ява да 1831 года наглядалася і ў этнічна беларускіх паветах Віцебскай губерні. Насельніцтва Латгаліі і этнічных беларускіх зямель тады па інерцыі асацыявала сваё грамадзянства з прыналежнасцю да Рэчы Паспалітай. Усё гэта спрыяла культурным кантактам жыхароў беларуска-латышкага этнічнага памежжа.

Сувязі паміж літаратарамі Віцебшчыны і Латгаліі – з’ява пасвойму заканамерная, бо, па-першае, розныя народы апынуліся ў складзе адной губерні, па-другое, праз Латгалію ішлі шляхі з Віцебшчыны на Пецярбург і да Балтыйскага мора, па-трэцяе, частка інтэлігенцыі з абодвух бакоў атрымлівала адукацыю ў Полацкім езуіцкім калегіўме, які ўказам Аляксандра I ў 1812 годзе быў ператвораны ў Полацкую езуіцкую акадэмію, што праіснавала да 1820 года. Па сведчанні Аркадзя Смоліча, «Полацкая езуіцкая акадэмія мела шэсцьсот студэнтаў і сорок прафесараў» [цыт. па: 1, с. 366], была дастаткова аўтарытэтнай у царскай Расіі навучальнай установай. Ёй падпарадкоўваліся ўсе езуіцкія школы і калегіўмы, якія існавалі на

тэрыторыі Расійскай імперыі (у Пецярбургу, Оршы, Віцебску, Магілёве, Мсціславе, Чачэрску, Клімавічах, Рызе, Астрахані, Адэсе, Саратаве). У сценах гэтай навучальнай установы атрымлівалі адукацыю і ўраджэнцы розных мясцін Латгаліі, у тым ліку Дынабурга, Краславы, Пушы, Дагды, Ужвальда. Польскія даследчыкі, у прыватнасці І. Кадульска [2], называюць Полацкую езуіцкую акадэмію асяродкам польскай культуры ў Расійскай імперыі, паколькі там выкладалася польская мова, а ў бібліятэцы было шмат польскамоўных кніг, аднак польскія навукоўцы, думаецца, упускаюць з-пад увагі той факт, што польская мова на землях Беларусі па гістарычнай інерцыі заставалася мовай асветы, што выкладчыкі акадэміі імкнуліся выхоўваць сваіх навучэнцаў у духу мясцовага, а не вялікапольскага патрыятызму. Выданне альманаха «*Miesięcznik Połocki*» (1818, 1820) – яскравае пацвярджэнне таму. У літаратурных частках альманаха змяшчаліся ўрыўкі са старажытных рукапісаў, матэрыялы з нямецкіх і французскіх часопісаў, творы мясцовых аўтараў на польскай мове; быў там надрукаваны і артыкул «Кароткія звесткі пра Полацк».

Латгалія адыграла пэўную ролю ў жыцці і творчасці пісьменнікаў Віцебшчыны, найперш у літаратурнай дзейнасці Яна Баршчэўскага. Гэты пісьменнік нарадзіўся ў фальварку Мурагі на тэрыторыі сённяшняй Расоншчыны, вучыўся ў Полацкай езуіцкай акадэміі. Не выключана, што ў часы навучання сярод яго знаёмых і сяброў было шмат выхадцаў з Латгаліі. Ян Баршчэўскі нядрэнна ведаў так званыя інфлянцкія рэаліі. У пісьмах да Юліі Шапялевіч-Корсак ён неаднаразова згадваў пра сваё наведванне Латгаліі. Гэта было абумоўлена тым, што дарога з Пецярбурга на радзіму і назад у Пецярбург пралягала для пісьменніка праз Пскоў і латгальскія землі. Апрача таго, падарожжа па Латгаліі выклікалася і неабходнасцю шукаць зацікаўленых чытачоў для альманаха «*Niezabudka*». У пісьме да Юліі Корсак ад 12 жніўня 1841 года Ян Баршчэўскі дзяліўся ўражаннямі ад чарговага прыезду на радзіму, паведамляў, што сустрэўся з гасцямі графа Ігната Шадурскага, запрошанымі на імяніны гаспадара. Шадурскі меў маёнткі ў Асвеі і Рэжыцы, дзе час ад часу сустракаўся з прадстаўнікамі мясцовай інтэлігенцыі. Баршчэўскі раскажаў пра сваё знаёмства ў Шадурскага з братамі Грымалоўскімі і Казімірам Буйніцкім, пра іх намер выдаваць беларускі альманах. Такі альманах пад назвай «Рубон» сапраўды выйшаў у свет у 1842 годзе і праіснаваў да 1849 года. Часта ў Пецярбургу Баршчэўскі ехаў праз Рэжыцу. «Шмат дзе пабываў на Беларусі і ў Інфлянтах» [3, с. 424], – раскажаў Ян Баршчэўскі свайму адрасату. У пісьме да Юліі ад 10 верасня 1843 года пісьменнік адзначаў: «Аднак жа не адразу з Асвеі накіраваўся ў сталіцу. Захацелася наведаць асобныя цікавыя мясціны ў Інфлянтах. Сярод іншых краявідаў найбольш мне

спадабалася гара Вальтэрберг непадалёку ад Пушы ў маэнтках графаў Шадурскіх. На ейнай вяршыні і цяпер узвышаюцца руіны нейкага даўняга замка. Фурман-латыш апавядаў мне цуды пра гэтыя руіны, пра зачараваную панну, якая мае там пры сабе гадзіну ды сабаку. Напісаць бы цэлую аповесць – доўгая атрымалася б гісторыя. У Рэжыцы шчасліва сустрэў тых, каго хацеў бачыць. Пераначаваў тут толькі ноч, бо спяшаўся ў Пецярбург» [3, с. 431].

Наведванне Інфлянтаў, знаёмства з цікавымі мясцінамі, аповеды ўраджанцаў Латгаліі пра свой край давалі пісьменніку сюжэты для напісання арыгінальных твораў. Гісторыя пра зачараваную панну, якая загадкава з'яўляецца на руінах, потым своеасабліва адбілася ў апавяданні «Плачка». Знакамітую кнігу Я. Баршчэўскага «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» часта называюць мастацкай апрацоўкай беларускага фальклору. Аднак, думаецца, пісьменнік пры стварэнні «Шляхціца Завальні» сінтэзаваў звесткі не толькі з беларускай і польскай, але і з балтыйскай вуснай народнай творчасці. У прыватнасці, у кнізе Баршчэўскага лесуны, вадзянікі, русалкі прадстаюць увасабленнем зла, у беларускай міфалогіі і фальклору – функцыі гэтых міфалагічных істот амбівалентныя: яны могуць і спрыяць чалавеку, і перашкаджаць яму. Цяжка адназначна адказаць на пытанне, чым кіраваўся пісьменнік, калі надзяляў пералічаных міфалагічных істот адмоўнымі рысамі чалавечага характару, – сваім знаёмствам з міфалагічнымі ўяўленнямі латгальцаў ці перакананнямі хрысціянна аб неправамернасці язычніцкіх уяўленняў пра свет. Адно з апавяданняў мае назву «Вогненныя духі». Там пісьменнік сцвярджаў, што жыхары паўночнай Беларусі вераць у існаванне духаў агню. Сучасныя этнографы падкрэсліваюць найперш існаванне падобных з'яў у міфалогіі балтыйскіх народаў і галоўным чынам у латышоў.

Ян Баршчэўскі дастаткова часта згадваў пра Інфлянты на старонках «Шляхціца Завальні». У раздзеле «Шляхціц Завальня» зазначалася, што недалёка ад дамка старога Завальні «праходзяць падарожныя і цягнуцца ў Рыгу вазы, грузаныя лёнам і пнякюю» [3, с. 92]. У раздзеле «Полацк» падкрэслівалася памежнае становішча Полацка: «...А вясною, у паводку, ля падножжа гары чуваць музыка і песні са стругаў, што плывуць у Рыгу» [3, с. 141]. Сляпы Францішак у аднайменным раздзеле кнігі з гонарам заўважыў: «Усю Беларусь і частку Інфлянтаў аб'ехаў» [3, с. 164]. Шляхта і просты люд успрымалі Інфлянты як больш багаты край у параўнанні са сваім. Так, стары Завальня адзначаў: «Інфлянты – край шчаслівы. Зямля лепш родзіць. Там, кажуць, і паны багацейшыя, маюць пекныя палацы, і тытулы ў іх – бароны і графы» [3, с. 164]. У апавяданні «Плачка» падзеі часткова адбываюцца на латгальскай зямлі: «У Інфлянтах жа было такое

здарэнне. У маёнтку пана М. узвышаліся руіны нейкага старажытнага замка. Кажуць, што ў пракаветныя часы быў там горад, бо паводка размывае часам пясок і дастае да падмуркаў старажытных камяніц. Там часта знаходзяць шклянныя або ржавыя жалезныя рэчы, што даўней рабілі дзеля аздобы, абломкі зброі, а зрэдчас медныя або срэбныя грошы, што вякамі ляжалі ў зямлі.

Сюды штовечар пасля заходу сонца прыходзіла Плачка. Яна вешала на руіны вянкі польных красак, садзілася на камень, і заломваючы рукі, залівалася слязьмі. Не адзін прахожы, чуючы здалёк яе нараканні, смутны вяртаўся дадому і апавядаў пра гэта іншым.

Былі і такія цікаўныя, што чуючы лямант дзіўнае кабеты, падышлі ў вечаровым змроку да яе і са слоў, якія пачулі, зразумелі, што нейкая нешчаслівая маці плача па сваіх дзецях. Але толькі надумалі ісці да яе і запытацца, хто яна і якая напаткала яе нядоля, ужо больш не бачылі яе, і голас не адзваўся да наступнага вечара.

Не зразумеў ніхто, што гэта такое. Цьмяныя згадкі хадзілі па наваколлі. Усюды гаварылі пра яе толькі як пра дзіўную камету, што з'яўляецца на небе ў выглядзе вогненнае мятлы. Хацелі даведацца, дзе яна жыве і адкуль прыходзіць, але ўсё марна. Нібы які дух, апускалася яна на зямлю і знікала ў паветры.

Кажуць, што і сам пан М. не прырэчыў гэтым дзіўным апавяданням, бо і ён таксама сустрэў яе аднаго разу, вяртаючыся позняй парою дахаты, і чуў, як плакала яна на руінах замка. Не разумеў пан гэтае праявы, аднак, разважаючы, паверыў тым людзям, якія думаюць усё жыццё пра выгоду, хочучь, каб чароўны дух спяваў ім толькі пра золата і срэбра і паказваў скарбы, схаваныя ў зямлі» [3, с. 167–168]. Просты люд гэтай зямлі паказаны крыху найўным, а панства – прагматычным.

У першай палове XIX стагоддзя ў пошуках лепшай долі прыгонныя сяляне нярэдка ўцякалі ад сваіх паноў менавіта ў Інфлянты, дзе прыгоннае права мела менш жорсткія формы. Пра такія здарэнні згадваецца ў раздзеле «Бура», калі ў хату Завальні завітаў падарожны, што па загадзе пана вымушаны быў шукаць прыгонных-уцекачоў у Інфлянтах і Курляндый.

Апавяданне восьмае «Белая Сарока» ўтрымлівае фрагментарныя звесткі пра памежныя землі, дзе адзін з герояў іншаземнай гасці «доўга апавядаў пра берагі Дрысы і Дзвіны. Расказваў, хто ў ваколіцах як жыве, якую славу мае сярод суседзяў, якія даходы з фальваркаў. Расказваў, як гандлююць з Рыгаю, калі разальюцца вясною рэкі, і якая выгада ад таго жыхарам гэтага краю» [3, с. 210].

Ян Баршчэўскі быў асабіста знаёмы з Казімірам Буйніцкім (1788–1878), выдаўцом альманаха «Rubon», на старонках якога друкаваліся творы польскамоўных аўтараў Віцебшчыны Т. Лады-

Заблоцкага, В. Рэута, Г. Марцінкевіча, самога Я. Баршчэўскага, а таксама Г. Выжыцкага, памешчыка Рэжыцкага павета, агранома, перакладчыка, што пісаў на сельскагаспадарчыя тэмы. Буйніцкі жыў у маёнтку Дагда Дынабургскага павета. Ён захапляўся літаратурнай працай, быў вядомы як аўтар «Вандроўкі па малых дарогах», «сатырычна-бытавога нарыса фізіяноміі роднага краю» [4, с. 60], па азначэнні Рамуальда Падбярэскага. Падбярэскі даволі крытычна ставіўся да літаратурнай творчасці Буйніцкага, таму што ў ёй пісьменнік мала надаваў увагі адлюстраванню жыцця менавіта сваіх суайчыннікаў. У артыкуле «Ян Баршчэўскі і Беларусь» Р. Падбярэскі проціпастаўляў Буйніцкаму Баршчэўскага, папракаў за невыразны вобраз гістарычнага часу ў маралізатарскім па стылі рамане «Запіскі ксяндза Іярдана», дзе размова ішла пра жыццё старадаўняй інфлянцкай шляхты. Жонцы К. Буйніцкага Аўстэрберце Я. Баршчэўскі прысвяціў верш, у якім у стылі кампліментарных вершаў таго часу прыўзнясіў маральныя якасці пані Буйніцкай:

Шляхетная душа, ты бліскаеш прад вокам,
Нібы з вышыняў зоркаў часе цёмнай буры [3, с. 40].

Аўстэрберта Буйніцкая для паэта – увасабленне незвычайнай дабрыні: «Сагрэюць душу дабрыні твае праменні» [3, с. 40]. Я. Баршчэўскі выказаў удзячнасць лёсу за знаёмства з гэтай жанчынай: «Я шчырасць знаў і дабрыню души я звездаў» [3, с. 40].

У маёнтку Прэлі Дынабургскага павета жыў граф Міхал Борх (1806–1881), паэт, перакладчык, гісторык, бібліяфіл. Борх стаў аўтарам двухтомнага жыццяпісу полацкай князёўны Прадславы. Гэты твор Рамуальд Падбярэскі ацаніў як «дзіўнае спалучэнне гістарычных поглядаў з рэлігійнымі», як «эрудыцыйна-аскетычную аповесць» [3, с. 61]. Борх цікавіўся гісторыяй Польшчы і Вялікага княства Літоўскага. У кнізе «Dwa słowa o Dwinie» (1843) ён расказаў пра свае пошукі назвы старадаўняй Дзвіны і змясціў верш, прысвечаны маршалку шляхты Віцебскай губерні Марціну Карніцкаму. М. Борх уславіў у вершы старажытнасць Дзвіны

Ёсць рака за даль-імглою –
Веку не відно [5, с. 75].

Дзвіна для Борха – увасабленне вечнасці свету, старадаўнасці роднай зямлі

З Гесіеда эпапеі,
З Герадота мар
Бач, да хат ажно здале
Выкаціць абшар.
Спеў паданнямі шарэе,
Гоманам да хмар,

Пакуль зрыне ў надзеі
У лівонскі яр,
Яе схопіць і няціме
Вірам быстрых хваль [5, с. 78–79].

Паводле М. Борха, Дзвіна – рака, якая яднае людзей:

Дык няўжо яна, Марціне,
Сэрца спеўны жаль,
Без якога немагчыма
Нам дружыць амаль? [5, с. 79].

Дынабург – горад, звязаны з іменем Аляксандра Рыпінскага. Малады шляхціц у свой час прыехаў у гэты горад, каб вучыцца ў Дынабургскай школе падхарунжых. Там А. Рыпінскі знаходзіўся з 1829 па 1830 год. Як вядома, з 1827 па 1831 год у арыштанцкіх ротам Дынабурга вымушаны быў служыць сябар Аляксандра Пушкіна рускі паэт Вільгельм Кюхельбекер. На старонках кнігі «Беларусь», што выйшла ў 1840 годзе ў Парыжы, А. Рыпінскі раскажаў пра сваё непрацяглае знаходжанне ў Дынабургу і знаёмства з В. Кюхельбекерам, пра якога адзваўся вельмі прыязна. Непадалёку ад Дынабурга, у Краславе, Эмілія Плятэр займалася збіраннем і апрацоўкай беларускіх народных песень і, на думку Г.В. Кісялёва і А.І. Мальдзіса, спрабавала пісаць вершы, стылізаваныя пад народныя галашэнні.

Латгалія прысутнічала і ў творчай біяграфіі Арцёма Вярыгі-Дарэўскага. Па справах Кірковавай «Текі Wilenskej» ён пабываў у канцы чэрвеня – пачатку ліпеня 1859 года ў Інфлянтах. У пісьме Адаму Кіркову ад 19 жніўня 1859 года Вярыга-Дарэўскі з гумарам паведамляў: «Бадзянне па Інфлянтах, хоць паслужыла для напісання «Гутаркі з пляндроўкі па зямлі Латышскай», і гэта каля 20 маіх аркушаў, аднак так мяне пасварыла са звычайным ціхім хатнім жыццём, што пакуль усё зноў наладжу, адчуваю сябе вельмі змучаным» [4, с. 235]. А. Вярыга-Дарэўскі адзначыў пэўны прагматызм тамтэйшай інтэлігенцыі: «Інфлянтцы нашы народ добры, хоць з энтузіязмам для агульнага дабра, здаецца, там нялёгка, нягледзячы на тое, што людзей хапае» [4, с. 235]. Тэафіль Вайцяхоўскі і Юзаф Багенскі з Рэжыцы пакінулі свае запісы ў «Альбоме» падчас падарожжа А. Вярыгі-Дарэўскага па Інфлянтах, дзе ўхвалілі літаратурную дзейнасць віцебскага аўтара. Польскамоўны вершаваны запіс у «Альбоме» сваяка А. Вярыгі-Дарэўскага Мікалая Манцэвіча, які жыў у маёнтку Варкляны Рэжыцкага паведа, з наказам працаваць дзеля грамадскага дабра, на карысць свайго народа – паказчык пэўнага ўзроўню асвечанасці ў асяроддзі правінцыйнай шляхты, яе зацікаўленасці духоўнай культурай. Думаецца, вобраз Дзвіны – ракі,

берагі якой аб'ядноўваюць народы, – у творах Арцёма Вярыгі-Дарэўскага мог быць дэтэрмінаваны фактамі з біяграфіі пісьменніка, наяўнасцю ў яго аднадумцаў, сяброў і сваякоў у Латгаліі.

Латгалія адыграла пэўную ролю ў жыцці і творчасці пісьменнікаў Віцебшчыны першай паловы XIX стагоддзя. Літаратары Віцебшчыны ўспрымалі Латгалію як край, што роднасны сваім гістарычным лёсам з Віцебшчынай, але прызнавалі яго адметнасць, найперш у сферы духоўнай культуры і матэрыяльнага быту. Сувязі пісьменнікаў Віцебшчыны і Інфлянтаў былі кантактнымі. Латгаліі рэаліі давалі матэрыял для напісання мастацкіх твораў, сябры з Латгаліі ўмацоўвалі майстроў слоўнага мастацтва Віцебшчыны ў іх жаданні працаваць на літаратурнай ніве.

ЛІТАРАТУРА

1. Арлоў, У. Таямніцы Полацкай гісторыі / У. Арлоў. – Мінск: Беларусь, 1994. – 463 с.
2. Kadulski, I. Akademia Polocka : ośrodek kultury na Kresach 1812–1820 / I. Kadulski. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004. – 312 s.
3. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1998. – 480 с.
4. Пачынальнікі : з гіст.-літ. матэрыялаў XIX ст.; уклад. Г.В. Кісялёў. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – 549 с.
5. Раса нябёсаў на зямлі тутэйшай: беларуская польскамоўная паэзія XIX стагоддзя. – Мінск: Паліграф. прадпр-ва імя Я. Коласа, 1998. – 622 с.

*В.І. Русілка,
Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Маішэрава*

ЛІТАРАТУРНЫЯ ЎЗАЕМАСУВЯЗІ ВІЦЕБСКА І ДАЎГАЎПІЛСА Ў XX – ПАЧАТКУ XXI СТ.

Духоўныя ўзаемасувязі Віцебшчыны і Латгаліі (ці Латгале, як часцей называюць гэтую памежную тэрыторыю мясцовыя беларусы) абумоўлены геаграфічнымі, гістарычнымі, сацыякультурнымі асаблівасцямі рэгіёнаў. Гэтыя сувязі паміж двума народамі-суседзямі, аб'яднанымі адзінай воднай артэрыяй – Дзвіной-Даўгавай, маюць глыбокія карані, што зафіксавана ў фальклоры і, праз яго пасрэдніцтва, у літаратурнай творчасці.

Літаратурныя сувязі звязвалі Віцебшчыну і Латгалію ў XIX ст. Многія беларускія пісьменнікі і дзеячы культуры XIX – пач. XX ст. былі звязаны з Латвіяй і па нараджэнні, і па месцы жыхарства (І. Буйніцкі, Цішка Гартны, Карусь Каганец, К. Езавітаў, В. Ластоўскі, І. Луцкевіч, Б. Эпімах-Шыпіла і інш.). Аднак сістэмны характар уласна літаратурныя кантакты Віцебска і Даўгаўпілса набылі